O.S.G
D.1294

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI
PUBLICATIONS OF THE FACULTY OF LETTERS, ISTANBUL UNIVERSITY

İSLÂM TETKİKLERİ ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

REVIEW OF THE INSTITUTE OF ISLAMIC STUDIES

Müdür—Editor
Ord. Prof. Dr. ZEKİ VELİDİ TOGAN

CİLD—VOLUME IV.
CÜZ — PARTS 1 - 2
1964

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İSTANBUL
1964

22 KASIM 1988
Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi
4

The Earliest Translation of the Qur'an into Turkish

A delayed contribution to "A Locust's Leg", presented to my old friend S. H. Taqizadeh

ZEKİ VELİDİ TOGAN

An old turkish translation of the last 1/7th of the Qur'an, discovered by me in 1914, preserved now in the Oriental Institute of Leningrad (=«A») was made later an object of studies by W. Barthold, A. Borovkov and Abdulkadir İnan[1]. A. Inan established an important fact that the Ms. of an interlinear East-Turkish translation of the Qur'an in the Islam-Türk Museum at Istanbul N. 73 (=«B»), copied in Shiraz in 734 H./1338 in the reign of the Ilkhanid Abu Saᶜid is the same translation as «A», but fortunately it is a complete translation of the whole Qur'an, and also an older copy. There is another Ms. of Eastern Turkish Qur'an translation in Istanbul under N. 951 in the Hakimoğlu Ali Pasha Library (=«C»), copied 30 years later than «B», i. e. in the year 764 H/1362. Judging by the paper and the script[2] we may say with certainty that it was written in

1 My first report on the «Tafsir» in *Zapt. Vost. Otd. russk. Archeol. Obsc.* XXIII 1916, P. 249; W. Barthold. *Ein Denkmal aus der Zeit der Verbreitung des Islams in Mittelasien*, Asia Major, II, 1925, p. 125-129; A. K. Borovkov' *Ocerki istorii uzbekskago yazıka*, II, Sov. Vostoko Vedenya, VI, 1949. p. 24-51; III, Uçenyya Zapiski Instituta Vostokovedenya XVI, 1958, p. 138-219, Tsenniyya Istoçniki dlia Izuçenya uzbekskago yazyka, Izvestiya Akad. Nauk. Otd. litert. i yazyka, VIII, 1049, p. 67-76; Abdülkadir Inan. *Eski türkçe Kuran tercümeleri*, Türk Dili, 1952 6, 7, 9; J. Eckmann, *Eine ostmitteltürkische interlineare Koranübersetzung*, Ural Altaische Jahrbücher, XXXI, 1959. p. 72-89.

2 Comp. «Saray-Collection of scripts» gathered by Yaqub İbn Ahmad-Şayx al-Sarayi, in 681, Hüseyin Çelebi N. 468, Bursa; Manuscripts of *Qunyat al-manya* of Muxtār al-Zāhidi, Ayasofya 1349 cop. by. Abdurrahman b. Ahmad-Şayx al-Şarayi, Ayasofya 1351, copied in Saray 760; Manuscripts of Muqaddimat al adap of Zamakhshari, Museum of Archeologyin Istanbul, copiedby Hibat Allah al-Sarayi'in «Saray al-Qadima'» in 741; ms. of the Library of the University of İstanbul, Edebiyat 4655, copied in Barçinligkent in 715/1315

Golden Horde (including Khorezm), thus we can design the «B» as «Qur'an of Ilkhanids» and the «C» as that of the Golden Horde.

The fourth old Eastern Turkish Qur'an translation is to be found in the John Ryland's Library, Manchester, (=«M») [3]. According to the paper and script it was copied in the same time, also in the 14 th century in Central Asia.

In addition to these we have some copies of an old Oguz translation of the Qura'an in two versions: The first is the Ms. Or 9515 in the British Museum (=«O1»). G. Meredith Owen has described it and thought that it was an «old Osmanli» translation [4], whereas it cannot be later than 13-14th century. The nasal N is written sometimes, like some old Azeri-Turk Mss with ن (آنا, كونى نون), sometimes with نك (كنكول ، تنكرى) but generally the palatal Ñ with ڭ (سوڭ, سيزوڭ), the guttural ñ with ڨ (قلدوڨوز ، بنوڨ ، انڨ). This orthographical peculiarity is the same as used for Turkish by Al-Biruni (خرتنغزى in his *Tahdīd*, Fatih Ms. 3386, p. 27) and one can affirm that this is an eastern Oguz text with the influences of the Khorezmian-Turkish. The second old Oguz version (=O2) has been established in three Mss scrutinized by me in Istanbul: The oldest is the Mss «N. 247 Koğuşlar» in Topkapisaray Museum, designed in the handlist as «Tefsir'in Çagatay», undated but, according to the paper and script not later than 14 th century. The script and the use of diacritical marks for vocals is the same as in the Khilāfiyāt translation of Ibrahim Malfiduni (Brit. Museum, Or. 6850) from 731 H/1331. [5] This Ms (=«O2a») presents doutbless the western Oguz dialects. Another O2 Ms is to be found under N. 267 in the same Koğuslar of Topkapisaray, designed in the handlist as «Tafsir in Azeri» incomplete interlinear translation (=«O2 b»), likewise undated but going back to the 15 th, perhaps even to the 14th century, and had some signs of having been written by an Azeri-Turk. The third Ms is to be found in Islam-Turk Art Museum under N. 74 (=«O2 c») copied by Hafiz Yar Muhammad al-Khuttalani,

[3] A. Mingana, *Catalogue of the Arabic Manuscripts in the John Rylands Liberary* Manchester, 1934, p. 27-30.

[4] Meredith Owens, *Notes on an old Ottoman translation of Quran'* Oriens X, 1957, p. 258-276.

[5] On *Xilāfiyāt translation* of Ibrahim al-Malqidūnī comp. V. D. Smirnov, in Zap. Vost. Otd, Russk. Archeol. Obşç. XXII, p. 107-128. and my article in Islam Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, III, 1961, p. 151.

an inhabitant of Khuttal, now the province Kulab, where a part of Oguzs (Hi-su or Hu-su) was visited in the 7th century by the Buddhist pilgrim Hiuen-Tsiang. In the 11th century they had rebelled, together with other Oguzs against the Seljuks. They are nowadays living as the «Turkmens of Jildi-Köl» in the region of Kulab. The manuscript is written in 990 H/1582 at the time of Özbek rule in Khutalan. The Khuttalan-Turkmen copist did not understand some West-Oguz words, e. g. بيق «certainly», «verily» he had written always without points as محو or محس

We know some already studied early Persian translations of the Qur'an. There is one by Surābādī, recently been edited by Yahya Mahdewi and Mahdi Bayani in Teheran. Another translation is an anonymous Tarāğim al-aᶜāğim (different from the book of Baqqali, Storey, *Pl.* vol. I, 35, 1215), of which the vol. VI (from chap. 34 to 48) copied in 483 H/1090 has been preserved to us in a very good Ms of the Zeytinoğlu-Library in Tavshanli. The above mentioned Turkish translations have nothing to do with both of these.

In two of my articles [6] I ascertained that the East-Turkish Qur'an of A and B Ms. depende on the Persian Taberi interlinear translation (=PT) prepared by a committee under the Samanid sovereign Mansur ibn Nuh (961-977) on the basis of the Arabic commentary of al-Ṭabarī. This is to be assured by the comparison of interlinear Persian translations (=«PTO1») in «O1» British Museum Or 9515 and the same (=«PTM») in the Manchester Ms «M». In both of Mss is the Persian intenrlinear translation given together with the Turkish translation. These PTO1 and PTM have to be compared with other PT Mss. The oldest copy of PT, written by Omar ibn Abi 'al-Qāsim al-Khaṭṭāṭ in the year 588 H/1192 in Isfahan is preserved under No. 108 in the Islam-Turk Art Museum (=«PT a»). The other copy written in the same century is preserved under N. 131 in the Haraçcıoğlu-Library in Bursa (only chap. 1-18 =PT h). The third (=«PT b») undated, perhaps from 15th century is to be found in Ayasofya N. 87. The fourth (=«PT d») was written in Shirvan perhaps in the 14th century in N. 567 of Emanet Hazinesi Topkapı sarayı Habib Yagma is publishing PT after the Ms of the Kutupkhana-i Saltanati in Teheran (=«PT s») written in 606 H/1209 in seven volums; but hitherto appeared only the first volume.

[6] Articles in *Handbook for Orientalistic*, V. 1963 p. 230; P. 2; *İslâm Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* III. 1961 p. 134-140

The PT came to us in many copies, some of them like PT b, PT c, PT h and PT s in an interlinear translatioin and commentary. But the greater part of them (e. g. PTO1, PTM, PT a, also the excellent Ms of Topkapisaray Hazine N 2490 written in 700 H/1300, th c Ms of Ayasofya ‹Hususi Hayrat Kısmı› N. 2 from the year 817 H/1414 (= «PT c»), Mss of Topkapısaray ‹Emanet Hazinesi› 65, 136, 146, 193, ‹Koğuşlar› N. 33, 153, 160, 204 273, Revan Köşkü N. 60, 64) contain only the interlinear translation without commentary. The Turkish-Tabari came to us in the same way: The Leningrad Ms A represents, apart of a Turkish parallel to the large version of PT, also interlinear translation together with commentary; B, C, M, Ol, 02 a, 02 b and 02 c contain only the interlinear translation. W. Barthold quoted (*Asia Major* II, 127) from commentary in, A, f. 9 a a passage which -according to him- may give us some knowledge about the author of this Eastern Turkish Qur'an, علمالار انداغ آيتمشلار كيم قابوردا اوت توتاشسا انداغ كيم سمرقنديا بوخارادا توتشور ارسا ماوراء النهر نيا توتشور ارسا اوتنى اوچوروبيلماسالار عاجز بولسالار اوتنى اوزتماق اوچورماك اوچون اصحاب الكهف آتلارنى منصورى كاغذ اوزا بتب اول اوتغاكامشسا اوت اوچكاى تنكرى تعالى قدرتى بيرلا تيب آيتمشلار اول ايت آتيتى بوايتلارنى (نينك) كشماكليكنى كتاب قوشغوجى مصنيف يادقيلما [غان] وليكن كينيدين الحاق قيلمشلاركيم تيب بتيلدى But the same passage we read also in the Persian edition of the book. In the PT d f. 350 a we read:

و چنين شنيده ام كه نام آن‌سك قطمير بوذ و چنين كويندكى هركجا حريق افتد ناكاه چنين بزمين مصر افتاذ وبزمين ماوراء النهر و بخارا نام اين اصحاب الكهف برپارهٔ كاغذ نويسند واندر آتش افكنند آن آتش بفرمان خداى عزوجل بنشيند. واين حكايت حريق اندر نصرت (Bursa Orhan 967 : اندر نسخت) اين كتاب نبوذ. وليكن از علما شنيده آمده بوذ. وبذين كتاب اندر نبشته آمذ و حريق اين نار بوذ كه آتش بجا افتذ ناگاه : In the PTB بزمين بصره وبزمين ماوراء النهر وبخارا وناحيت آن واين نام اصحاب الكهف برپارهٔ قرطاسى نويسى و اندر آتش بنشيند بفرمان خداى عزوجل. و نام اين‌سك اندر كتاب نبوذ ولكن از علما شنيده بوذم بدين كتاب اندر گفته آمذ.

I give here some examples from above mentioned Mss, namely the verses 114-127 of the Ch. XX. (Ṭā-hā) for clearing up the relations between the Persian and Turkish Taberi translations:

ولقد عهدنا	علما	زدنی	رب	وقل	
وپیمان کرفتیم	دانش	زیادبکن مرا	ای خداوند	بکو	PTa, b
وپیمان کرفتیم	دانش	بیفزای مرا	خداوندمن	بکو	PTb,c
وهر آینه بدرستی پیمان کردیم	دانش	اذن کن مرا	ای پروردکارمن	وبکوی	PM
و بدرستی عهد کردیم ما	دانشی	بیفزای مرا	یارب	وبکو	PO1
بتونلکون کیم بجیغ قیلدیمیز اوق	بیلیك نی	ارتورغیل منکا	ای ایذیم	ایغیل	A
بجیغ قیلدیمیز اوق	بیلیك نی	ارتورغیل منکا	ایذیما	ایغیل	B
تقی عهد قیلدوق	بیلیك	ارتورغول	ای ایذیم	تقی ایغیل	C
چینوق عهد قیلدیمیز	بیامك نی	ارتورغیل منکا	ای ایذیم	ایتغیل	M
طغرو عهد قلدق	علم	ازتور بنڭا	یارب	آیت	O1
کرق بایق اسمرلدق	بیلمکی	ارتور بکا	ای چلبم	کرق ایت	O2a
دخی محس اصمرلدق	بیلمك نی	ارتور بکا	ای چلبم	دخی ایت	O2b
عزما	ولم نجدله	فنسی	من قبل	الی آدم	PTa, b
درستی (cأستوار عهد)	ونه یافتیم مراورا	فرامش کرد	ازپیش	سوی آدم	PTb, c
درستی	ونه یافتیم اورا	فرامش کرد	ازپیش	باآدم	PM
قصدی	ونهبود مراورا	بس فراموش کرد	ازپیش	بر آدم	PO1
قصدی	ونه یافتیماورا	فراموش کرد	ازپیش	سوی آدم	
بتونلوك نی*	تقی بولما دیمیز انکار	اونوتدی	موندأ اونکدین	ادم برلا	A

* Mahmud Kashgarı III 252: bütünlük حقيقة

B	ادم بیرلا	موندا اونکدون	اونوتی	بیلمادی	اوغراغ **
C	ادمغا	اشنودین	اونوتی	تق بولمادوق انکا	یماماك اوزا بولماغان ***
M	ادمغا	اندآبرون	اونیتی	نما بولما دیمیز اکار	اوغرامق نی ****
O1	بزادم	بندا الرو	آنتدی	وبولمادق آنا	قاصدنی
O2 a, b	ردینما آدمَ	الرؤدن	بس اُونُتدی	دَرق بولدُق انوك (b اَشْك)	قاصدُن
	واذ قلنا	للملائكة	اسجدوا	لآدم	فسجد وا
PT a, b	وچون كفتيم	مرفرشتكانرا	سجده كنيد	مرآدم را	سجده كردند
PT c	كه كفتيم	فرشتكانرا	سجده كنيد	ادم را	سجده كردند
PM	وچون كفتيم	مرفرشتكانرا	سجده كنيث	مرآدم را	بس سجده كردند
PO1	و كه كفتيم	فريشتكان را	سجده كنيذ	ادم را	سجده كردند
A	قچان آيديميز ارسا	فرشته لاركا	سجده قيلينك لار	ادمقا	سجده قيلديلار
B	انجادا آيديميز	فرشته لاركا	يوكنونك لار	آدمقا	يوكندى لار
C	تق اول وقتين كيم آيدوق	فرشته لاركا	سجده قيلينك	آدمغا	سجده قيلدى لار
M	انجادا آيديميز	فرشته لاركا	سجده قيلينك	ادمقا	سجده قيلدى لار
O1	و اول وقتين كم بيوردق	فرشتهلرا	كم سجده رقلون	آدم پيغا مبرا	سجده قيلدى لار
O2 a, b	دق (b دخی) اول وقتكم ایتدُك	فرشتلر	سجده قِلُك	آدمَ	بس سجده اَيَلدِلَر

** Mahm Kashgarı P 107 اغراغ القصدوالقريحة

*** the copist in Kipchak-land did not understand the old Eastern Turkish word ograg.

**** Wrong for اوغراق

	الا ابليس	ابى	فقلنا	يا آدم	انّ هذا	عدولك
PT ab	مكر ابليس	كه ياز ايستاد	كفتيم	يا آدم	اين	دشمنست ترا
PT c	مكر ابليس	نياورد	كفتيم	يا آدم	اين هست	دشمنن ترا
PTM	مكر ابليس	سرنازرزد	بس كفتيم	اى آدم	هر آينه اين	دشمنست مرترا
PTO1	مكر ابليس	سرنازرزد	بس كفتيم	يا آدم	كه هست	اين دشمن ترا
A	مكر ابليس	سجده قيلمادى	آيديميز	اى آدم	بتونلكدن	يغى ترور سنكا
B	مكر رحمتدين اومنجسز	اونامدى اونامدى	بز آيديميز	اى آدم	كيم بو چين بو	يغى ترور سنكا
C	مكر ابليس	اونامادى	ايدوق	اى آدم	حقيقت اوزا	بو دشمن سنكا
M	مكر ملعون	اونامدى	ايديميز	اى آدم	هر آينه بو	يغى اروز سنكا
O1	ابليس دآايرق		ايتدك	اى آدم	بارُدر	بوابليس دشمن سنكا
O2 a, b	الا ابليس	اُيمدى يغلندى	بس ايتدك	اى آدم	بايق بو	دشمندر سكا

	ولزوجك	فلا يخرجنكما	من الجنة	فتشقى
PT a, c	وزوج ترا	تابيرون نكند شمارا	از بهشت	كه برنج افتى a بدبخت شوى
PT b	وزن ترا	ونه تابيرون كند شمارا	از بهشت	كه بدبخت شوى
PM	ومرجفت ترا	بس نه بيرون آرد شمارا	از بهشت	يا دررنج افتى
PO1	وجفت ترا	تانه بيرون كند ترا	از بهشت	بدبخت شويد
A	تي سنينك جفتونكا	انجق چيقارماسون سيزلارنى	اوجاقدين	امكاك توشكاى سن كيم
B	تى جفتونك كا	چيقارماسون اوق سيلارنى	اوجماخدين	امكاكاى سين
C	تى جفتونك كا	چيقارماسون ايكى نكيزنى	اوجماق دين	كيم امكانكاى سيز
M	هم سنينك جفتونكا	چيقارماسون سيزنى	اوشماخ دين	امكاكاى سين
O1	و دقى حلالونا	چيقارمَسُون سزنى	اجماقداً	بدبخت بولاسيز
O2 a, b	دِق عورتكا	بس چِقَرمسون سزاكيى	اُجماقدن	پس اَمَك اَنَسين اَرَه سين

	ان لك	ان لاتجوع	فيها	ولا تعرى
PT a, c	هر آينه مر تراست كه	نه گرسنه شوى	اندر انجا	ونه برهنه شوى
PT b	كه تراست	كنه گرسنه شوى	اندران	ونه برهنه شوى
PM	هر آينه مر تراست ك	نه گرسنه شوى	دروى	ونه برهنه شوى
A	سنكا تروركيم	اجغاى سن	اينك ايچيندا	يالينك بولماغاى سن
B	چين سنكا	آجاما قينك	اينك ايچيندا	يالينك بولماغاى سن
C	حقيقت اوزا سنكا كيم	آچاسانك	اينك ايچيندا	تق يالينك بولمغاى سانك
M	بتونلوكين سنكا اول	اچ مغاى سن	اينك ايچيندا	هم يالينك بولماغاى سن
O1	كيم سَنْغا دُرُز	كيم قارن (vad ن) آچميا		ويالقلق بولَميا
O2 a, b	بايق سكا دُركيم	آچمياسن	اچندە	دَرق يلن اولميەسن
O2 c	بحق (red بيق) سنكدر زكيم	آچقميەس	أنك ايچندە	دخى يلك اولميەسن

	وانك	لاتظمؤ	فيها	ولا تضحى
PT a, b	كه تو	تشنه (a خسته) نكردى	اندرانجا	وبآفتاب نباشى
PT c	كه تو	تشنه (نه) باشى	اندر بهشت	وگرما نرسد ترا
PM	و هر آينه تو	نه تشنه شوى	دروى	وگرما نرسد ترا
PO1	وتو	نه تشنه شوى	اندران	ونه گرم يابى
A	كيم سن	سقساماغاى سن	اينك ايچرا	كونكارو قالماغاى سن
B	سن	سقساما (غا) ى سن	اينك ايچيندا	تق جوغ قاچيقماس سن
C	تق سن	سوساماس سن	اينك ايچيندا	
O1		اُولوم بولَميا	اچقدا	واسسى بولميا
O2 a	دَرق بايق سن	صوصَميَاسن	انك اچندە	دَرق كونش دكيه سكا
O2 b, c	دخى محق سن	صوصميەسن	اينك ايچيندە	دخى كنش دكميا سنكا

	فوسوس	اليه	الشيطان	قال يا آدم	هل ادلّكَ
PT a, b	وسوسه كرد	بوى	ديو	گفت يا آدم	خواهى تاراهنمون باشمت
PT c	وسوسه كرد	سوى او	ابليس	گفت يا آدم	من ره نموذى كنم ترا
P1	وسوسه كرد	اورا	ديو	گفت يا آدم	راه نمايم ترا
A	جغسادى افرو	انكار	ياك	ايدى اى آدم	نتك يولجيلا تموسنى
B	وسوسه قيلدى	انكار	ياك	ايدى اى آدم	... نك يولجيلا تموسنى
C	وسوسه قيلدى	اينك قيا	ابليس	ايتدى اى آدم	يوندورور مومن سنى
O1	وسوسه قيلدى	انا	ابليس	ايتدى اى آدم	يول كستەرم سنغا
O2 a, b	بس وسوسه قيلدى	اكا	شيطان	ايتدى اى آدم	قلاغزلياين سنى دلالت ايداينى سنكا b قولاغوزلاين سنكا

	على شجرة الخلد	و ملك لايبلى	فاكلا منها
PT a, b	بردرخت جاودان	و بادشاهی که نیست نشوذ	بخوردند ازان درخت
PT	بردرخت جاویدانکی	و بادشاهی که نبوسذ	بخوردن هردو ازان
PO1	بردرخت جاویدانکی	و بادشاهی کنه بوسد	
A	منکولوك یغاچ اوزا	ازکاك توبه (؟) اوزا القناغای دولت	ییدیلار اندین (ای من الشجرة)
B	منککولیك یغاچی اوزا	ارکلیك اوزا اسکیس ماز	ییدی لار اندین
C	جاودانه لیق ییغاچی اوزا	تقی ملك کاکیم اسکیماس	ییدی لار ایکاکو اندین
O2 a	آبدقلاچق اَغَچ اوزره	دَرِق بادشاه لغا اسکمز	بس یَدیر اول اکی اول اَغَنجدَنْ

	فبدت	لهما	سوآتهما	وطفقا	یخصفان
PT a, b	وبدید آمذ	مرایشا نرا	عورتها ایشان	وبساختند	می بردوختند
PT c	وبدید آمذ	ایشا نرا	عورتها ایشان	در ایستادن	می بوشیدند

A	بلگوردی آدم تقی حوانینك	افوت ین لاری	بلور دیشلادیلار * یعنی افوت ینین اوتدیلار
B	بیلگوردی اولار ایکی کا	افوت*** یرلازی یعنی عورت لازی	بوبجرو کورحیدی لار * ایکاکو
C	آچیلدی ایکیسنکا	عورت لاری	تقی ییوشتوره باشلادیلار **
O2, a	بس کوروندی اول اکیا	یسترلری یعنی آردیرلری آچلدی	دَرِق طُثرِد کو
O2 bc	بس کوروندی اول اکیه	سزلاری *	دخی درلر

	علیهما	من ورق الجنة	وعصى آدم	ربّهُ
PT a, b	برایشان	برکهاء بهشت	وبی فرمانی کرد آدم	خوای
PT c	برخویش	ازبرك درخت	ونا فرمانی کرد آدم	بخداوندش
A	ایکاکو اوزا	اوجاق ییورغاقلازیندن	یرلیغ سیدی آدم	اوز ایذیسینکا
B	اول ایکی اوزا	اشتاخ ییورغاقیندین	یرلیغ سیدی آدم	آندیسینکا
C	اول ایکیسی اوزا	اوچماق ییورغاقیندین	تقی یازدی آدم	آیذیسینکا

* Old Turkish words copied without understanding of their meamngs
** A genuine Kipchakish ediprission.
*** in the original tect three points on ق

چلبیسنه	معصیت ایلدی آدم	اچماق یَپْرَاغندن	اول اکی اوزرنه	O2 a
		براقندن اوچماغك	انلرك اوزره	O2 b, c
وهدی	فتاب علیه	ثم اجتبیه ربه	فغوی	
وراه نموذ	توبه دادنس	بار بکزیدش خداوندی	ازراه بگشت	PT a, b
وراه نموذ	توبت دادبراو	بس برگزید اورا خداوند	نافرمان شذ	PT c
تقی انکار یول کورگینی	توبه بردی اینك اوزا	اوذوردی آنی ایدیسی	یولسز بولدی	A
یول کورگینی	توبه بردی انك اوزا	ینا اوذوردی ایدیسی	وقتی ناخوش بولدی	B
تقی کوندردی	توبه‌سین قبول قیلدی اینك اوزا	اندین نسونك اوذوردی آنی ایدیسی	تقی آزدی	C
دَقِ طغرو یول کُنتردی توبیه	بس توبه وزرد اکا	اَنْدَن اُیْردی آنی چلبیسی	اَزدی دِلکِندن	O2 a
دخی طغری یولی کوستردی	بس توبه وردی انك اوزره	ایردی آنی چلبیسی	ازدی درلکندن	O2 b, c

عدّو	لبعض	بعضکم	جمیعا	اهبطا منها	قال	
دشمن	مربهره را	بهرهٔ از شما	همه	هردو مروشوید ازین بهشت	کفت	PT a, b
دشمنی است	بهرا	بهری شما	همه	فروروید ازان بهشت	کفت	PT c
یغی	اماریننکا	اما رینکیزلار	قوغ یومق	قوذی اینینکلار اندین	ایدی	A
یغی	اماری‌قا	اما رینکیزلار	یومق	اینینکلار اندین	ایدی	B
دشمن	باره‌غا	باره‌نکیز	قوغ	اینیک ایکا کو اندین	ایدی	C
دشمندر	زبرَنجکُبزَه *	زبرَنجکُز *	دگَلکز *	اشغا اینك اجمَقدق	اَیتدی تنکری	O2 a, b
	فلا یضلّ	هدای	فمن اتبع	منی هدی.	فاما یأتینکم	
	گم نکردد	خواهندهٔ مرا	هرکه بدم رود	ازمن راه نمایی یعنی رسولی	تاچون بیاید شما	PT c
	نشوذگم را	راه اورا	هرك متابع باشد	ازمن راه راست	اگر بیاید شما	PT c
	یولسز بولماغای	منم یلا نجیمغا	کیم اوذو برسا	مندین کونی یول	قجان کاسا سیزلارنی	A

* In the original three points on ك

B	انجار قچان كلسا سلاركا	ميندين كنى يول يعنى يلافج *	كيم اوذوبرسا	منيم يولومقا	ازماغاى
C	اكر كلوپر اوك بولساسيزكا	ميندين كونى يول	كيم كيم آويسا	كونى يولوم غا	ازماس
O2 a	بس اكر كلُورسه سزه	بندن طغرى يول	بس كيم اُويَنرسَه	طغرُو يوله	بس ازميا
O2 b, c	اكر كلورسه سزه	بندن طغرى يول	بس هر اويرسه	طغرى يوله	آزميه

	ولايشق	امن اعرض	عن ذكرى	فان له	معيشة ضنكا
PT a, b	وبدبخت نكردد	وهركه بركردد	ازيا دكردن من	مراورا باشد	زندكانى تنك
PT b, c	ونباشد بدبخت	وهرك بركرد	ازيا دكردن من	اورا باشد	زندكانى تنك
A	آب يما امكاكىكا توشماكاى	كيم يوز اوفورسا		منم يادىمدن كيم انكار بولغاى	تيريكليك تار
B	امكاك كاتوشما كاى	كيم كيم يوز اوفورسا*	مينيم يادىمدن	انكار بولغاى	تيريكليك تار
C	تقى بدبخت بولماس	تقى كيم كيم يوز اوفورسا	ذكريم اين	حقيقت اوزا انكا	تيريكليك تار
O1	دق بدبخت اولميا	دق هركيم يوز دُنْدُرُشَه	قُرانُمدَن	بايق انكدر	ِدرلِيك كلمز يعنى سين عذابى **
O2	دخى بدبخت اولميه	دخى هركيم يوز دوندورسه	قرآندن	بس بحق انك	درليك سين عذابى **

	ونحشره	يوم القيامة	اعمى	قال رب	لم حشرتنى	اعمى
PT a, b	وبر انكيزيمش	روزقيامت	كور	كويد يا خداوندمن	چرابر انكيختى مرا	كور
PT b, c	وبر انكيزسم اورا	روز رستخيز	نابينا	كفت يا خداوندمن	چرابر انكيختى مرا	نابينا
A	قوبارغايمز آنى	قيامة كونيندا	قراغو كوزسيز	ايدى اى منم	تالوك قوپاردينك منى	كوزسوز
B	قوبارغاى ميزانى	قوبماق كنى	قراغو ايدى	ايدى ايذيما	تلوك تسردينك بزنى	قراغو

* In the original text three poiuts on ف

** *Sin*, spulchre

C	تقی یبغارمیز آنی	قیامت کون	کوزسز	ایدی ایذیم	نا اوچون یبغدینك منی	کوزسوز
O1	دق قُوپرَوُن آنی	قیامت کُنی	کُزسز	ایذ	نتا قوپردُك منی •	کزسز یعنی کزسزلك اوزهِ نتا کَلتَکك•
O2	دخی قوباره وز آن رِسْدِه	قیامت کوننده	کوزسز	ایتدی ای چَلَبُم	نچون قوپاردك بنی	کوزسز

	وقد کنت	بصیرا	قال —	کذلك	اتتك	آیاتنا	فنسیتها
PT a, b	وبودم من بیغا	بینا	کفت	همچنین	بیامذ بتو	نشا نیهاءما	فراموش کردی (c بجای ماندی انرا)
PT b, c	وبوذیم	بینا	کفت	همچنین	بیامد بتو	آیتهاءما	فراموش کردی
A	اردیم اوك	کورکان	ایدی	مونداغوق ترور	کلدی سنکا	بیلکولاریمز	قوذتونك انی
B	اردیم اوك	کوزلوك	ایدی	مونداغوق	کلدی سنکا	بیلکولاریمز	اُیتتك آنی
C	تقی ایردیم	کورکان	ایدی	آنینك منکیز	کلدی سنکا	ایت لاریمور	اونوتونك آنی
O2 a, b	دَرق باتَق اُلدُمْدی	کورُر	ایتدی	تنکری انجلین	کلدی سنکا	ایتلرُمز	بس ارنندك ایلوکی انلری (c بس ترك ایلدك * اونلری)

	وکذلك	الیوم	تنسی	وکذلك	نجزی	من اسرف
PT a, b	وهمچنین	امروز	بجای ماندند ترا	وهمچنین	پاواش کنیم	هرکه تباه کاری کند
PT c	وهمچنین	امروز	دست ناز دارد ترا	وهم جنین	بادانش	انرا کناهی کند
A	انداغوق	بوگون	قوذغای لارسنی	انداغوق	ینوت بیرگای میزکیم	اورتاق ایش قیلسا
B	مونداغوق	بوگون	اونوتمیش تاك قوذولغای‌سن	مونداغوق	ینوت بیرورمیز	کیم حدین آشسا
C	تقی اینك منکیزلك بوگون		اونوتوررس	تقی اینك منکیزلیك	ینوت بیرورمیز	اول کیم ایرساکیم حددین کچتی

آنجَلین | بوکُن | ترك اوانه سنکا | دق انجلین | جزاور اوز | اکاکیم شرك ایلدی

	ولم یومن بایات ربه	والعذاب والاخرة	اشد	وابقی
O2 a, b	وبنکروذ بنشانیهاء خداوند خویش	وعذاب آن جهان	سختر	وباقی تر
PT b, c	وبنکروذ بایتهاء خداوند	وعذاب آن جهان	سختر	پایدارتر

* In the original three points on ك

A	کیرسم توتماسا تنکری نینک نشان لارینکا	کندیلکی اژون قین	قاتیغراق	کچ قالیغلی راق
B	تق کیم تکدتماسا ایدیسی بیاکولدرینکا	کندیلکی اژون قینی	قاتیغراق	کچ قالیغلی راق
C	تق بیتادی ایدیسی نینک ایت لارینکا	تقی اول جهان قینی	قتیغراق	تقی قالغان راق
O2 a, b	درق ایمان کتورمدی آیتلرینه چلبینک	درق اخرت عذابی	قتیر قُدر	درق باقی قلچرقدر

The ‹A» is the youngest (copied perhaps at th time of the Temürids) and simultaneously the most archaistic among the mentioned Turkish Mss. W. Barthold and C. Salemann established in it words and forms of the Orkhun inscriptions and accepted it for "an early monument of the Muslim Türkish literature - language from the time of spreading of İslâm [7]. Later on Barthold determined the time of the composition of the book more exactly as ‹earlier than the XI th century› [8], accepting it for a monumet of the time of the Samanids. But he said nothing about the ‹Mansuri paper» mentioned in ‹A›. In my above mentioned articles I had expressed the suspicion that this translation was prepared perhaps also by the same committee of Mansur ibn Nuh, because among the members of it is mentioned one scholar from the Turkish speaking town Isbīǧāb (in the Argu language: Urung - kent», now Sayram). I tried to explain the Oguzforms in ‹A›, ‹B› and ‹C› by existence of Oguz elements in the Arǧū dialect (لغة آرغو) of Mahmud Kashgari, «Argu - Talas the heart of the Turks› and ‹Altın Argu› in Turkish Manichaica [9], the language of Organum used by Nestorians to perform their services and to write books in those letters» of William of Rubruck [10a]. In the country Arǧū there lived together with settled Chigils, Turgish and Tukhsi, in villages and towns designed by İbn Khurdadbeh plainly as ‹Turks› also Qarluqs, Khalaj's and other Turkmens. The Khalajs the oldest ‹frontiermen of the Turks› against the Iran on Oxus lived besides the Indian frontiers and Quhistan (according to Persian version of İstakhrī) also in a large from Kasrabash near Evliya - ata (Jambul) and western ranges of Talas - Alatau as wintering and the region of Temirtau (in İbn

---

7 W. Barthold; in *Asia Major* II, 1-2; also C. Salemann had given a report about the «Central Asiatic Tafsir» in the «Radloff Krujok» in winter 1915.

8 W. Barthold: *Istoriya kulturnoy Jizni Turkestana*, 1928 p. 72.

9 A. Le-Coq: *Turkish Manichaica* I, 26.

10a *Travells of William of Rubruk*, ed. by Rockhill, p. 140—41.

Khurdadbeh Demirtākh) as summer - places in the north[10b]. The Qarluqs lived besides the Yetisu (Semirechye) Pamir, Tukharistan and Indian and Kashmir frontiers, in Northern and eastern Tibet also very numerously in the regions of Bukhara and Samarkand[11]. İbn al - Faqīh mentioned them as «the nobels of the Turks (ʿitāq al - turk) in the time of the Samanids «around Samarkand» [11b] in the period of Karakhanids they lived even there and mostly in the region of Bukhara. In the year 532 H/1138 during the rebellion against the Karakhanids 30 or 40 thousand riders of them lived the country for Kashgar to be adjoined with their allies the Karakhitays[12]. In our time

---

10b An addition tho the notes in ibn Khurdatbehs epitom e(comp. Minorsky in BSOS, X, 428) about the Khalaj winterings near Kasrabashi (near AqChulaq, 40 kil. north of Evliya-ata (new Jambul) and Kül-shub (near Maldıbayeva of Russian maps), brings Sharif İdrisi (from the large edition ofthe same İbn Khurdadbeh) the note about the camps of the Khalaj near Demirtakh (*Nuzhat al-Mushtaq*. clim. VI, division 8). i. e. Temir-tav near Qaragandı, NW of the Balkhash Sea

11 The Qarluqs were divided in three groups: each consist of three tribes: 1) the northern group compose: Yabaqu-Qarluqs, Yuxsi Qarluqs, and the setteld Qarluqs on the Chu-valley (Kümberkit, کومبرکیت, Marvazi: Kükerkin کوکرکین near Urdu اوردو the residence of the «King of Türkmen»), 2) three tribes of «Cigil-Qarluqs» (the Qarluqs of Zerefshanvalley, 3) theree tribes of Haftal-Qarluqs of Tokharistan (Marvazi in the Minorsky-edition : افسكله but in Aufi's quotations from the same Marvazi given هیکی or هسکی. doptless to read هیکلی). Gawhari' s and Khwarezmî's notes to Kharlukh and Kanjine as remaniders of the Ephtalites in Tokharistan s. my comparison of various MSS of both sources in my «*Türk tarihi 1927-28 dersleri*, İstanbul, 1928 p. 100-101. İbn Hawqal's not about the «lands of al Khlkh» in the region of Kabul and Wakhan (Pamır) in the Topkapısaray Ms. 3346, f. 118b (Kramers edition, P. 426) to be explained by İbn Rusta' 92 «balad al-turk al-kharlikhiya» abut the Shıqni (Shugnān) and İdirisi'â quotation (perhaps from Gayhani) about invasions of «Kharlukh Turks» in Kashmir

(*India and the neighbouring terriatories as described by İdirisi*, edited by S.Maqbul Ahmad, Aligarh, 1954. P. 68). and about «Kharlukh Turks on the sources of Yellow River (Nahr Kalbî. M[2] Köprülü. N. 955, 133 a). Al-Biruni and Cabir İbni Hayyan mention for the upper Jarkend Durya the name «Kharlukh-River». The Qarluq groups in Tokharistan and in the Zerafshan-valley were at the time of the Samanids already Muslims (*Oriens* III. 200) The «Türkmen» in the neighbourhood of Blağ and Bruket on middle Sırderya were at the time of the Samanids likewise Muslims (Muqaddasi, 274). Al-Biruni designes the provinces Balxan and Diand as «lands of Oguz», Sütkend and Sabran on Sırderya as «lands of Türkmen« these were also Muslims» (Z. V. Togan, *Biruni's Picture of the World*, 48, 51).

12 ʿİmad Isfahanî, *Nusrat al-Nusrat* in the qotation of Munağğim bashi Ms Esad Efend. N. 2103 f. 341 b; and Ravandi' *Rāhat al-sudūr*. ed. of Iqbal p. 172.

in the Russian «Two verst» military map there are registered 32 villages in the region of Bukhara under the name of «Khalluk» (Qarlıq). Together with Qarluq there lived in the region of Samarkand other Turks, like Chigil (mentioned by Hüan Chang as Chie - kie; (in the Mss. of Ibn Nadim this name is written often الكلى instead of الجكلى) and Turkish (الترشي of the Arabs). Among the Chigil and Turkish of Samarkand arise some scholars of Islamic tradition (Hadīth). Thus the «early Muslim Turks» in the Zarafshan bassin of the Samanid time were a blend of Eastern Turks and Turkmens, not only in Arguland, but also in the valley of Zarafshan. Gayhani's words about the Turks in the army of the Samanids in a Persian excarpt from his Geography (recently discovered by Prof. Saᶜid Nafisi in Kabul) in the «Chapter on the Turks», about 40000 nobles of Transoxanian at the time of Nasr ibn Ahmed [13] are to be connected with informations of the Qadi Rashīd ibn Al - Zubayr (of the 5 th H/XI cent.) in his in Afyon Ka'rahisar newly discovered and in 1959 in Kuwait published work on «Treasures and Gifts» of the Muslim rulers about the ceremonies organized by Nasr ibn Ahmed in Bukhara on the occasion of the arrival of a delegation of the emperor of China in the year 327H/939. He says that in the parades in Bukhara there were filed forty regiments of forty chamberlains of Nasr, each of them consisting of thousand of Turks in their uniforms in qaftans and otter or sable head dresses (xafātin dibāğ wa qalānis sammūr) [14].

All these notes about numerousness of Turkish guard of Samanids agree with the data about the influence of this guard on the daily life and even on the religious life of the empire. We know from some sources [15] that Nasr ibn Ahmad was sympathizing with Ismailits and Qarmaṭs. Nizam al - Mulk relates about the heresy activities more, explaining the abdication of Nasr in the year 942 in favour of his son Nuh as result of a plot of the Turks under the guidance of their chieftain Tulun Ügä provoked by the acceptance of the Qarmaṭi heresy by Nasr and his men. Being orthodox Sunnits they proclaimed openly

---

[13] On *Aṣkāl al-aqālim* of Gayhani, Said Nafisi in *Rah nāma-i kitāb*, II, Tahran 1959, p. 377.

[14] *Kitāb al-dhakhāir wa al-tuhaf* by al-Qādi al Rashīd b. al-Zubayr edited by M. Hamidullah, Kuwait 1959, p. 145-6.

[15] Abd-al-qādir al-Bagdādi *Al-Farq Bayn'al-Firaq*, Cairo edition p. 267. 276. Rashid al-din, *Gami al-tavarikh. Qısmat-i isma ıliyyan*, ed. Muhammad Taqi, Danish PuJuh Teheran p. 12,13, 97

that they were not willing to have an infidel as their king, but wanted to change the dynasty, proclaiming the «great sepahsalar» (i.e.probably Aytash, the great Hağib) as king; only the intervenience of the crown prince Nuh, whom they liked, saved the dynasty, for he compelled his father to abdicate [16]. The title «Ügä» shows that the Turks in Bukhara have had the same zangs of the nobility of birth that they had at this time at the Uygurs at T'ien-shan and Kan su. The Samanids must have had means of propaganda for the Islam among the so great military power of their country. These were the books in Turkish. The Qur'an translation was written perhaps not only in Arabic script but also in Uygurian and in Kök-Turkish script. In any case the Turkish Qur'an was translated not directly from Arabic but from the Persian Ṭabarī. Some of the Persian influenced translations in A, B, and M Mss are corrected, i. e. turkizised in C. The word الاتذكرة translated in PT: مكر بندادى B and M: مكربنديرماك in C corrected as انكدورتاق. The sentence فتاب عليه is translated in PT: توبه دادش in M: توبه بردى اينك اوزا, in 02a: توبه وردى, in C corrected as: توبه سين قبول قيلدى. The word اخفى in the same chapter Ṭaha is translated, in PT: پوشيده تر, in C and M: اورتوكلك راق. The Mss of the Persian and Turkish Ṭabari reflect in their lexicographical and orthographical peculiarities the historical evolution of Persian and Turkish of various times and countries. Thus these texts offer one of the most important sources for the study of the history of various Persian and Turkish dialects in the early Islam periods. In C the verbal suffixes of *MİZ*, *MİZ* and *YUR* changed acccording to the Qıpshaq dialect to *DIQ*, *DİK* and *Ġ'AN*. In «A» there are made, especially after the chapt. LV (al - Raḥmān), additions to the commentaries of PT; although the interlinear translation remains the same, i. e. the common of other Mss. the language of these additions to the Tabari commentaries is new, and there are mentioned also some late authors. The Oguz version are made not from the Persian, but from the East - Turkish versions. 02a and 02b reflect the Western Oguz dialects, the 02c Eastern Oguz of Khuttelan, the O1 reflects in my opinion the Oguz dialects neighbouring Khwarezm and Sırderya bassin. These Oguz versions may have been prepared not much later than the Eastern Turkish one. The Eastern Turkish literature language had perhaps not satisfied the Oguzs in Khorasan even in the time of the outbreak of the Muslim Turkish

16 Nizam al-mulk, *Siyasat nameh*, edited by Iqbal, Teheran, p. 266-273. Barthold: *Turkestan down to the Mongol Invasion*, P. 243-4 did not mention the name of Tulun Üga.

literature in the epoch of the last Samanids. *Täñri*, is always in Oguz versions too, written with تك seldom with تڭ In the original East Turkic translation next to trepple dotted ڤ as ۋ for W (سڤسادى suwsadı), was used for guttural ñ the trepple dotted ڠ as ڠ In the Eastern Turkic Mss this guttural ñ is very seldom preserved. In «B» f. 45oa, 455b the translationof the word لاهله written انڠى بودونينكا for انڠ بودونينكا aniñ bü-düniñä ; in «M» the translation of the word بنيظكم written اوفكا ڤيز بيرلا öfkä ñïz birlä, with trepple dotted ڤ like the Ol. After al-Birūnī we see the usage of ڠ for guttural ñ also in some Mss of *Mqqadimat al-adab* of Zamakhshari written in Khwarizm and in Golden Horde. The north Caucasian Turks retained the Khwarizm - Golden Horde traditions in writing in Arabic and the Turkish with Arabic script. Also the usage of ݣ for palatal and ڠ for guttural ñ holds on in that country - up to our days[17]. Perhaps the introduction of two different letters for ñ at the time of early translation of Quran into Turkish was connected with the ugase of the Yenissey and Talas Kökturks to write ñ with two different signs ʏ and ⊙ [18].

The form سيلار or سلاّر for *sizlär*, and چيقار ماسونّا for *çïqarmasïnlar* in B and M are characteristic for the dialects of Chigil and Yagma. For the reconstruction of the original language of the Eastern Turkic translation of Qur'an all texts, common for A, B, C and M, must be composed together.

Makalenin Özeti:

Türkçe Kur'an tercümelerinin en eskisi 1914 te Buharanın Karşi (eski Nesef) şehrinde tarafımdan bulunan ve bugün Leningrad Şark Enstitüsü kütüphanesinde mahfuz «Heftiyek» (Subʿi Qur'an) tercümesi (=A) dır. Bu tercümenin İlhaniler zamanında 734/1333 Şirazda yazılan

17 Comp. the authogrph of Qukiq-Nogay poet Qazaq (Abu-Sufyan al-Gazanshi) *Mağmu al-asar alf-agamiya*, lithographied 1903 in Simfiropol' pages 19, 18 a. s. o, سنغلا , انغلا , ايلينكدين تنكلى لرنكك , ياروغ , صوراسنغ Also Abul-ghazı khan differs gutturd «aña» as انغا from k palatal «señe» as سنكا

18 W, Tomsen' *Turcica*, Helsinki, 1916' p. 49 f' and about the Kulansay inscription in Western Turkestan, Hüseyn Namık, *Eski Türk yazıtları*, III, 203, 205.

tam bir nüshası (=B) Türk - İslâm Müzesinde N. 73 te; 764/1362 de Altın Orda taraflarında yazıldığı anlaşılan diğer bir nüshası (=C) Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesinde 951 numarada; aynı asırda Doğu Türkistanda yazıldığı anlaşılan ve yanında farsçası da bulunan bir eksik fakat güzel nüsha (=M) Manchester Üniversite kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu tercümeler Samanilerden Mansur ibn Nuh zamanında (961 — 977) de kurulan ve Taberinin büyük tefsiri esas olmak üzere bir komisyon tarafından yapılan ve «farsça Taberi Tefsiri» ismiyle tanılan farsça tercümeye dayanmaktadırlar. Bu komisyona Türk şehirlerinden İspicaplı bir âlim de iştirak etmiş olduğundan türkçe tercümenin daha o zaman, yani 10 ncu asrın ikinci yarısında yapılmış olduğu ileri sürülebilir. Bu tercümelerin asıl nüshası ilk İslâmiyeti kabul eden Argu ve Karlık Türklerinin, lehçesinde, Çu ve Sırderya mıntakası Oğuzları şivesinin de tesiri ile yazılmış olduğu nüshaların karşılaştırılmasından görülüyor.

Britanya Müzesinde Or. 9515 numarada bulunan ve çagatayca zannolunan eski tercüme, farsçası ile birlikte yazılan nüsha (=01) bir arkayik Oğuzca ile yazılmış. Bunda Horezm türkçesinin de tesiri görüldüğünden Horezm ve Sirderya tarafları oğuzcası sayılabilir. Topkapı Sarayında Koğuşlar kısmında N. 247 de yine eski oğuzca, ihtimal batı oğuzcası ile, yazılmış, fakat yine «çagatayca tefsir» telakki olunmuş eski Kur'an tercümesi vardır (=02a), en geç 14 ncü asırda yazılmış olacak. Ayni Koğuşlarda N. 267 de diğer bir eski oğuzca tercüme (=02b); Türk - İslâm Müzesinde N. 74 te daha muahhar zamanda 990/1582 de Buharanın şarkında Huttelân (şimdiki Külâp) vilâyeti Türkmenlerinden birisi tarafından yazılmış diğer bir oğuzca tercüme (=02c) vardır. Bütün bu oğuzca tercümelerin «A», «B», «C», nüshalarının aslı olan doğu Türkçe tercümeden nakledilmiş olmaları muhtemeldir, mamafih «Ol» nüshası oğuzcanın daha Samaniler zamanındaki tercümeler sırasında yazılmış olması ihtimalini de belirtmektedir.

Samaniler devrinde yapılan ilk tercüme zeman ve mekân, yani muhtelif lehçelerin muhtelif devirlerinin tesirini arzetmekte olduğundan bunlar Türk dil tarihi araştırmaları bakımından fevkalâde ehemmiyeti haizdir.

Türkçe tercümelerin ekserisi satır arası tercümeden ibarettir; yalnız «A» nüshasında satır arası tercümeden başka sürelerde anlatılan tarihî vakıaların ve peygamberlere ait kıssaların türkçe izahları vardır. Bu da farsça Taberi'den geçmiştir. Farsça Taberi tercümesinden türkçe ile karşılaştırmak ve birinin diğerine bağlılığını tesbit etmek bakımın-

dan ‹Ol› in türkçesi ile beraber yazılan farsçası (=PT01); keza ‹M› nüshasında türkçe ile muvazi bulunan farsça tercüme (=PTM) çok mühimdir. Bu bakımdan bir de farsça Taberi nüshalarından Türk - İslâm Müzesinde 108 numarada bulunan ve 588/1192 de yazılmıs nüsha (PTa) mühimdir. Bütün bu nüshalar ancak satır arası tercümeleri ihtiva etmektedir. Fakat Ayasofya N. 87 nüshası (=PTb) ve Tahranda Saltanat Kütüphanesinde bulunan ve 606/1209 da yazılan nüshası (=PTs); Bursada Haraççıoğlu 131 numarada bulunan eski nüsha (=PTh) satır arası tercüme ile birlikte ayrı mevzuların ve kıssaların şerh ve izahlarını da ihtiva etmektedir. Bu şerh ve izahlar Samani devri türkçe tercümesinin ‹A› nüshasındakilerle tam birdir. Bu makalede remizlerle işaret edilen ve türkçe farsça tercümelerin karıştırılma işinin tarafımdan nasıl yapıldığını ve nasıl yapılması gerektiğini göstermek üzere ‹Ṭāhā› süresinden bir kaç nümune verilmiştir.